

QEYRİ-MÜƏYYƏNLİK ŞƏRAİTİNDƏ MÜƏSSİSƏLƏRİN İDARƏ EDİLMƏSİ PROSESİNİN ƏSAS ASPEKTLƏRİ

(Bölüm: İqtisadi düşüncəyə yeni yanaşmalar)

Günel N. SƏFƏROVA

Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti, doktorant

g.n.safarova@mail.ru

XÜLASƏ

Məqalədə qeyri-müəyyənlik şəraitində fəaliyyət göstərən müəssisələrin idarə edilməsi prosesinin əsas aspektləri təhlil edilmişdir. Mövcud qeyri-müəyyənliklərin qiymətləndirilməsi üçün bir çox elmi yanaşmalardan istifadənin mümkünlüyü qeyd edilmişdir. Həmçinin, qeyri-müəyyənlik şəraitində müəssisələrin idarə edilməsi zamanı qərarların qəbulu problemlərinə ən düzgün yanaşmanın sinergetik yanaşma olduğu müəyyən edilmişdir.

Açar sözlər: Qeyri-müəyyənliklər, müəssisələrin idarə edilməsi, daxili iqtisadi mühit, risklər, elmi yanaşmalar.

MAIN ASPECTS OF THE PROCESS OF ENTERPRISE MANAGEMENT IN CONDITIONS OF UNCERTAINTY

Günel N. SAFAROVA

Azerbaijan State Oil and Industry University, PhD student

g.n.safarova@mail.ru

ABSTRACT

The article analyzes the main aspects of the management process of enterprises operating in conditions of uncertainty. The possibility of using many scientific approaches to assess existing uncertainties is noted. It has also been determined that the most correct approach to decision-making problems when managing enterprises under conditions of uncertainty is a synergetic approach.

Keywords: Uncertainties, enterprise management, internal economic environment, risks, scientific approaches.

ОСНОВНЫЕ АСПЕКТЫ ПРОЦЕССА УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЯМИ В УСЛОВИЯХ НЕОПРЕДЕЛЕННОСТИ

Гюнель Н. САФАРОВА

Азербайджанский государственный университет
нефти и промышленности, Докторант

g.n.safarova@mail.ru

РЕЗЮМЕ

В статье проанализированы основные аспекты процесса управления предприятиями, функционирующими в условиях неопределенности. Отмечена возможность использования множества научных подходов для оценки существующих неопределенностей. Также установлено, что наиболее правильным подходом к принятию решений при управлении предприятиями в условиях неопределенности является синергетический подход.

Ключевые слова: неопределенности, управление предприятиями, внутренняя экономическая среда, риски, научные подходы.

GİRİŞ

Məlumdur ki, müasir iqtisadi mühitdə fəaliyyət göstərən müəssisələr mütəmadi olaraq makro- və mikroiqtisadi, sənaye, siyasi və digər amillər kompleksinin yaratdığı müxtəlif qeyri-müəyyənliklərlə üzləşirlər [1]. Çünki təhlil edilən iqtisadi sistemlər - özünün mürəkkəbliyi, qeyri-müəyyənliyi və cərəyan edən proseslərin dinamikliyi ilə xarakterizə olunur. Mövcud iqtisadi ədəbiyyatda “qeyri-müəyyənlik” termini müxtəlif formalarda ifadə olunur. İlk dəfə olaraq “qeyri-müəyyənlik” anlayışı yalnız XX əsrdə global iqtisadi nəzəriyyədə “risklər” kateqoriyasından ayrılaraq, ABŞ iqtisadçı-alimi Frank Naytın 1921-ci ildə yazdığı “Risk, qeyri-müəyyənlik və mənfəət” monoqrafiyasının nəşri ilə meydana çıxmışdır. O, bu kitabda “risk” və “qeyri-müəyyənlik” anlayışlarını nəzəri cəhətdən bir-birindən ayırmış, riski - kəmiyyətlə ölçülə bilən ehtimal kimi, qeyri-müəyyənliyi isə ölçülməz, aradan qaldırıla bilməyən xüsusi amil kimi təsvir etmişdir [2]. Həmçinin, digər iqtisadçıların fikrincə, “*Qeyri-müəyyənlik – müxtəlif səbəblərdən yaranan və dəqiq olmayan informasiyadan yaranan yarımçıq parametrlər haqda qeyri-dəqiq təsəvvürlərdir. Xosagəlməz hallar və nəticələr haqda qərarların rəallaşması gedisində yaranan qeyri-müəyyənliklər son nəticədə*

risk anlayışı ilə xarakterizə olunur” [3].

MƏSƏLƏNİN QOYULUŞU

Qeyri-müəyyənlik dedikdə hər hansı bir iqtisadi prosesin, o cümlədən onunla əlaqəli olan labüd xərclərin və əldə olunmuş iqtisadi nəticələrin reallaşdırılması şərtləri haqqında məlumatların natamamlığı və ya qeyri-dəqiqliyi başa düşülür. Qeyri-müəyyənliklərin mövcudluğu şərti müəssisələrin idarə edilməsi prosesində optimal qərarların seçimini xeyli mürəkkəbləşdirir və gələcəkdə proqnozlaşdırılması mümkün olmayan elmi nəticələrin yaranmasına səbəb olur.

Məlumdur ki, yaranma amilinə görə qeyri-müəyyənliklər iki yerə bölünür: iqtisadi və siyasi [4]. İqtisadi qeyri-müəyyənliklər - müəssisələrin idarə edilməsində yaranan bəzi dəyişikliklərlə (məsələn, bazar şəraitində qarşıya qoyulan tələblərin qeyri-müəyyənliyi, rəqiblərin və biznes tərəfdaşlarının fəaliyyəti haqda mövcud informasiyanın qıtlığı və s.) sərtləndirilir. Siyasi qeyri-müəyyənlik isə müəssisələrin fəaliyyətinə təsir edən bir sıra siyasi amillərin dəyişməsinə təsir edir. Qeyd edilməlidir ki, bu növ qeyri-müəyyənliklər bir-birilə sıx əlaqədardır və çox vaxt onları təcrübədə fərqləndirmək və ya qiymətləndirmək çox çətin olur.

HƏLLİ YOLLARI

Hal-hazırda mövcud qeyri-müəyyənlikləri qiymətləndirmək üçün bir çox (o cümlədən, deterministik, ehtimal və statistik, həmçinin linqvistik dəyişənlər və “qeyri-səlis çoxluqlar” anlayışına əsaslanan və s.) elmi yanaşmalardan istifadə olunur. Qeyri-müəyyənlik şəraitində optimal qərarlar qəbul etmək üçün hər hansı xüsusi riyazi aparatın (məsələn, interval analizi, riyazi-statistik metodlar, deterministik modellər və s.) istifadəsi seçilmiş iqtisadi modeldə yalnız müəyyən növ məlumatların adekvat əks olunmasına imkan verir və digər növ məlumatların isə itirilməsinə səbəb olur. Buna görə də qeyri-müəyyənlik nöqtəyi-nəzərindən sistemin iqtisadi fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi üçün müxtəlif elmi yanaşmaların birləşdirilməsi – başqa sözlə desək, sinergetik yanaşma tələb olunur. Məhz bu səbəbdən, qeyri-müəyyənlik şəraitində qərarların qəbulu problemlərinə ən düzgün yanaşma-müxtəlif məlum üsullardan istifadə etməklə, sinergetik yanaşma əsasında əldə edilən kəmiyyət xüsusiyyətlərinin kompleks öyrənilməsidir.

Makroiqtisadi proseslərin intensivləşməsi nəticəsində bazar

münasibətlərinin qeyri-müəyyənliyi, sənaye və siyasi amillər səbəbindən müəyyən risklər yaranır. Qeyd etmək lazımdır ki, idarəetmədə qəbul edilən qərarların mütərəqqi xarakter daşmasına baxmayaraq, bazar mühitinin qeyri-müəyyənliyinin mənfi təsiri nəticəsində müəssisələrin inkişaf strategiyalarında vaxtaşırı dəyişikliklərin edilməsi zəruriyyətə çevrilir [5]. Ehtimal baxımından hadisələrin qeyri-müəyyənliyini 3 yerə bölmək olar:

- tamam qeyri-müəyyənlik;
- tamam müəyyənlik;
- hissəvi (fragmental) qeyri-müəyyənlik.

Tamam qeyri-müəyyənlik - «0»-a yaxın proqnozlaşdırılan hadisələrlə xarakterizə olunur. Tamam müəyyənlik şərtlərində məsələlərin həlli zamanı hər hansı optimal qərarların ehtimalla təyin olunduğu hallarda mümkün olur. Bu zaman müəssisə əvvəlcədən təmin olunan ehtimalla yalnız öz fərdi strategiyasını deyil, həmçinin inkişaf meyillərini və s. proqnozlaşdırılan intervalda (adətən, $z=0,9-0,99$ civarında) müəyyənləşdirə bilər. Fragmental qeyri-müəyyənlik $z=0-1$ həddində olan hadisələri izah etməyə çalışır.

Qeyri-müəyyənliyin biznesin gələcək inkişafına təsirini qiymətləndirmək üçün həm keyfiyyət, həm də kəmiyyət baxımından səciyyəvləndirən müxtəlif üsullardan istifadə edilir. Qeyri-müəyyənlik şəraitində müəssisələri idarə edərkən, fəaliyyət variantlarını qiymətləndirmək üçün ən dəqiq üsullar çox vaxt ehtimal nəzəriyyəsi və riyazi statistika aparatına əsaslanan riyazi metodlar sayılır.

Ölkənin sosial-iqtisadi sisteminin indiki inkişaf mərhələsində, müəssisələrin idarə olunması sahəsində qeyri-müəyyənlik getdikcə artdığından, onların struktur bölmələrində proseslərə nəzarət pozulur, onun xarici mühitində müəyyən dəyişkənlik müşahidə olunur, iqtisadi münasibətlərin düzgün idarə edilməsi və tənzimlənməsi çətinləşir.

Xarici mühitdəki sürətli dəyişikliklər əksinə- müəssisənin idarə edilməsində yeni metodların, sistemlərin və elmi yanaşmaların yaranmasına təkan verir və strateji idarəetmədən istifadə zərurəti yaranır. Çünki strateji planlaşdırmanın əsas vəzifəsi- xarici şəraitə, rəqabətə, bazar dəyişikliklərinə, texnologiyanın inkişafına uyğunlaşaraq, müəssisəni müəyyən mövqedən daha güclü mövqeyə keçirməkdir. Xarici mühitin öyrənilməsinə kifayət qədər diqqət yetirilməməsi isə təcili qərarlar qəbul etmək nəticəsində böhran vəziyyətinə- xaos vəziyyətinə və müəssisənin iflasına gətirib çıxarır.

Beləliklə, xarici və daxili mühitdə artan qeyri-müəyyənlik şəraitində müəssisələrin idarə edilməsi təcrübəsi adaptiv idarəetmənin yeni nəzəri

paradiqmasına ehtiyac duyur. Bunun əsasında innovativ iqtisadiyyatın şərtlərinə tam cavab verən, göstərilən texnoloji dəstəyin çevikliyini artırmağa yönəlmiş, inkişaf strategiyasını tez bir zamanda dəyişdirməyə və iqtisadi sistemin fəaliyyətini sabitləşdirməyə imkan verən – sinergetik yanaşma bazasında yaradılmış idarəetmə nəzəriyyəsi dayanır.

Aparılmış təhlillər nəticəsində müəssisələrin idarəetmə prosesinə təsir edən aşağıdakı qeyri-müəyyənliklər müəyyən edilmişdir:

- məqsəd və meyarların qeyri-müəyyənliyi, eləcə də qiymətləndirmə, idarəetmə və qərarların qəbulu proseslərində çoxmeyarlılığın nəzərə alınması zərurəti;

- qərar qəbul etmək üçün zəruri olan məlumatların, xüsusilə kəmiyyət məlumatlarının azlığı və ya olmaması;

- müəyyən qərarların elmi əsaslandırılması üçün zaman qıtlığı;

- rəqiblərin və ya tərəfdaşların fəaliyyətinin qeyri-müəyyənliyi;

- idarəetmə obyektinin - müəssisənin və sosial-iqtisadi mühitin inkişafı üzrə proqnozların qiymətləndirilməsində qeyri-müəyyənlik və s.

Qeyd edilən qeyri-müəyyənliklərin idarəetmə prosesində nəzərə alınması vacib və zəruridir. Əks halda müəssisələrin fəaliyyətində ciddi mürəkkəbləşmələrin yaranması və hətta onların iflası belə qaçılmazdır.

NƏTİCƏ

Qeyri-müəyyənliklər həyatın əsas reallıqlarından biridir və müəssisələrin idarə edilməsi prosesində qəbul edilən heç bir qərardan kənarlaşdırıla və ya istisna edilə bilməz. Lakin onun azaldılması və ya qismən aradan qaldırılması üçün aşağıdakı əsas yolları müəyyən etmək olar:

- iqtisadi fəaliyyətə mümkün qədər minimum qeyri-müəyyənliklər cəlb etməklə əsas inkişaf istiqamətlərinin təyini;

- elmi tədqiqatların və informasiya təhlilinin köməyi ilə qeyri-müəyyənliyin qiymətləndirilməsi meyarının düzgün seçiminin aparılması;

- qeyri-müəyyənliklərin əvvəlcədən proqnozlaşdırılması və qarşısının alınması üçün zəruri təkliflərin işlənilib hazırlanması və s.

ƏDƏBİYYAT

1. Аббасов А. М. Кулиев Т. А. Экономика в условиях неопределенности. Баку, 2002, 110 с.

2. Мескон М. Х. Альберт М. Хедоури Ф. Основы менеджмента

(перевод. с англ.), изд-во “Дело“, М. , 1992, 702 с.

3. Смирнова К. Понятие неопределенности экономических систем и подходы к ее оценке // Вестник МГТУ, 2008, № 2, с. 241-246.

4. Кравченко Т. К., Бабкин А. Е., Голов Н. И. Виды неопределенности в процессе принятия экономических решений // В книге.: Актуальные вопросы современной науки: сборник научных трудов / Под редакцией проф.С. С. Чернова, Новосибирск, НГТУ, 2011, с.255-262.

5. Управление организацией в условиях неопределенности // Управление инновациями: Мотивационные аспекты. Сборник научных трудов/ Под редакцией д.т.н., проф. В. А. Бон-даренко, Оренбург, ОГУ, 2000, с.120-126.